

Василь ЩЕРБАК

*старший науковий співробітник АМУ,
кандидат мистецтвознавства,
заслужений діяч мистецтв України*

ПОВЕРНУЛАСЬ В УКРАЇНУ — НА ВІЧНИЙ СПОЧИНОК (До 100-річчя від дня народження Л. М. Морозової)

*Люблю безмежно свою Батьківщину,
свою Україну, рідний Київ, де народилася.
Людмила МОРОЗОВА*

Слова епіграфа до цих нотаток належать талановитій малярці, українській патріотці Людмилі Морозовій, яка через переслідування збоку так званих компетентних радянських органів — за безкомпромісну любов до рідного краю, національної художньої культури — змушена була емігрувати в чужі краї, аби врятуватись від лабетів енкаведистів. Уже мешкаючи в Америці, вона згадувала: «Весь час перед війною наді мною висіла сокира. Мене вже два рази викликали в НКВД, а на третій — я б не повернулася».

А спочатку все складалося для неї ніби добре. Як сама пізніше пригадувала, «з 14 років відчувала своє призначення і почала вже тільки малювати». Успішно скінчила Київську художньо-індустріальну профшколу (1927). Одразу ж стала студенткою Київського художнього інституту, який закінчила 1931 року. За спогадами ровесників, легко засвоювала науки, секрети мистецької «магії». Вирізнялася серед інших своєю шляхетністю, ерудованістю та вродою. До того ж мала добру, чутливу душу, постійно готову відгукнутися на будь-яку чужу біду. Однак доля не була до неї прихильною. Навпаки, виявилася немилосердною, а то й жорстокою. 1930 року, а це був час чергової реорганізації радянської художньої освіти, Людмилу Морозову на четвертому курсі виключили з пролетарського навчального закладу, бо «захоплювалася малюванням церков». Лише після тривалих, настійних клопотань домоглася дозволу на продовження навчання і захист дипломної роботи в майстерні свого улюбленого вчителя Федора Кричевського.

По закінченні інституту працювала художником науково-пошукових експедицій під орудою професорів М. О. Макаренка (археологічні розкопки на Маріупольщині), І. В. Моргілевського (експедиційні дослідження пам'яток давньоруської архітектури й античного будівництва), з якими у неї склалися щонайкращі творчі і суто людські стосунки. Саме за порадою згаданих вчених вона малювала, з різних точок, знаменитий Свято-Михайлівський собор, його фрески та мозаїки перед знищенням більшовиками, аби зафіксувати давні мистецькі витвори.

Разом з професорами, іншими національно свідомими діячами науки і культури Людмила Морозова виступила проти варварських замірів влади знести святиню. Та ніхто не дослухався до тих голосів. Собор було по-дикунськи зруйновано. Брутальне знищення його глибоко віруюча художниця пережила як особисту трагедію і пронесла той тягар болю через усе своє подальше життя. Як і інші українці-патріоти, потрапила в немилість до тоталітарної влади, почалися переслідування. Через це змушена була емігрувати, хоча й безмежно любила свою Батьківщину, свою Україну, свій Київ, де народилася. Але жити дома стало небезпечно. «Ми, — говорила малярка в одному з інтерв'ю, — зустрічаючись з близькими людьми, кожного разу прощалися, бо могли завтра вже не побачитись».

Отож 1943 р. Л. Морозова разом з матір'ю виїхала до Німеччини. Та нелегким виявився й емігрантський шлях. Ще тривала війна — одна з найлютіших за всі віки. Бомбардування,

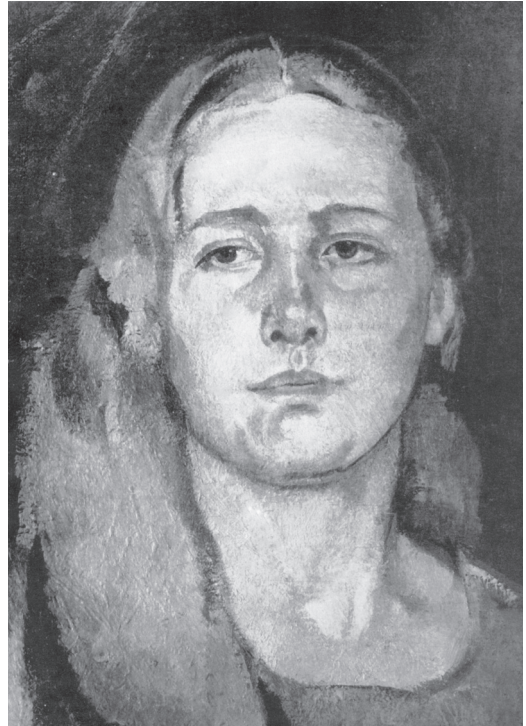
пожежі, тривоги удень і вночі супроводжували біженців. Речі і майже всі живописні твори, що їх мала з собою художниця, згоріли в Дрездені. Упродовж п'яти років перебувала в американському таборі для переміщених осіб. 1950 р. серцева недуга скосила матір. Поховала її під Мюнхеном. «Я мала надзвичайну матір, — писала в одному з листів Л. Морозова. — Вона була козацького роду, як учителька-вихователька дуже любила дітей. Вуйко її добре грав на скрипці і малював ікони. Якісь гени дійшли до мене».

1951 р. Людмила Морозова за ситуації, що на той час склалася, змушена була виїхати до Америки. Не з медом було й там, за океаном. Особливо на початку. Багато і тяжко працювала: викладала малярство у школі, служила в офісі Американ Експрес Компані, малювала і влаштувала виставки-продажі своїх творів. Зрештою, заробивши необхідні кошти, 1962 р. придбала будиночок, як сама казала, хатку побіля лісу, під горою у місті Гантері — за 130 кілометрів від Нью-Йорка. Там і мешкала до останніх днів. Була самотньою, сім'я не склалася, але мала багато друзів, причому в різних країнах, і це надавало їй творчих сил і життєвої енергії. Тужила за Україною, жаждала повернення. Та за часів панування в Україні радянського режиму про таке годі було й мріяти. А в останні роки, коли це, по суті, стало можливим, уже не вистачало фізичних сил.

Протягом усього зарубіжного життя старанно зберігала живописний етюд «Полтавський краєвид», написаний ще коли мешкала в Україні. Він був для неї як дорогий образ рідного краю, щемливий спомин про Україну. Етюд уцілів, бо зберігався в етюднику, котрий завше мала на своїх раменах як найцінніший скарб. Про нього авторка писала: «Я пильнувала цей твір як часточку моєї України. Тепер, коли Україна стала суверенною державою, коли я знову маю Батьківщину, я передаю цю мою реліквію рідному Києву. Дуже шкодую, що не можу повернутись додому або бодай провідати мій рідний край, тепер уже за станом здоров'я».

Була в малярки ще одна непогамовна любов — античне мистецтво, а через нього — Греція, яку вона завжди називала Елладаю. Не маючи змоги бути на батьківщині, за роки еміграції кілька разів відвідала Грецію, де малювала пам'ятки античності, собори, міські та морські краєвиди. Таким чином створила велику серію «грецьких» пейзажів, а також чимало характерних образів тамтешньої людності. Сорок кращих робіт серії подарувала Елладі у фонд відбудови храму, зруйнованого землетрусом.

Та понад усе Л. Морозова любила рідну Україну і робила, що тільки могла, в ім'я її блага. У своєму будинку відкрила постійно діючу галерею власних живописних творів з передбаченою їх реалізацією, влаштувала вернісажі у Гантері, Нью-Йорку, інших містах Америки та Європи. Значну долю від прибутків перераховувала у нею ж заснований 1993 р. фонд відбудови Свято-Михайлівського Золотоверхого собору в Києві, знищення якого, мов невігойна рана, постійно ятрило її зболене серце. Здійснювала інші культурницькі акції з метою збору коштів для допомоги стражденній Україні.

Ф. Кричевський. Портрет Людмили Морозової. Фрагмент. 1930-ті рр.

Довідавшись про це, відомий український письменник Олесь Гончар, який у 1994 р. очолив Організаційний комітет Всеукраїнського благодійного фонду відбудови Свято-Михайлівського Золотоверхого собору в Києві, надіслав Л. Морозовій листа-подяку такого змісту: «Високошановна пані! Від засновників фонду і від себе особисто щиро Вам і Вашим однодумцям дякую-ємо за пожертви, за шляхетний порух Вашого серця» [1].

Маярка передала в дар Вітчизні, зокрема надто дорогому їй Києву, більше ста живописних полотен. Серед них — понад 30 робіт, виконаних ще в довоєнній та окупованій фашистами Україні. Всі інші картини, створені упродовж багатьох років пензлем одержимої, невтомної малярки, пов'язані з Грецією, Німеччиною, США та іншими країнами, де вона була або мешкала. Це переважно краєвиди — образи природи та міст, а також натюрморти і портрети місцевих жителів. З мистецького, фахового погляду вони являють собою художньо довершені реалістичні композиції з дещо імпресіоністичним потрактуванням кольору.

Знаний у діаспорі живописець Михайло Дмитренко так означив творчість Людмили Морозової: «Тембр голосу її кольориту тісно пов'язаний з гармонійним звучанням реальної природи. У творах її немає надуманости, немає фальші і немає стремління чи намагання якимось «премудрим» способом викликати несподіване враження у спраглого на «новизну» сьогоднішнього глядача. Безпосередність її особистого замилювання природою впливає на всіх, хто може вірити своєму власному серцю, хто не бігає до сусідів позичати мудрість» [2].

Від того, що дарувала свої мистецькі витвори та грошові заощадження милій Україні, мала велику втіху і щиро дякувала усім, хто сприяв їй у цьому, насамперед письменникові Олесю Гончару, голові Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей Олександрові Федоруку, професорові Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури Василеві Забашті, київському вченому Сергієві Білоконю, заступникові директора архітектурно-історичного заповідника «Софія Київська» Ірмі Тоцькій, своїй вірній діаспорній приятельці Софії Вовк, однодумцеві-патріоту Мар'янові Коцю та ін. А ще бажала, щоб її твори були показані українській громадськості.

За час, що минув відтоді, коли Україна стала незалежною державою і, як добра мати, відчинила двері для своїх дітей, що мешкають за її межами, відбулося кілька вернісажів живопису Людмили Морозової у Києві. 1992 р. виставка її «грецької» серії була розгорнута в приміщенні Бібліотеки української діаспори. У 1995 р. твори української малярки, на жаль, поки що більше відомої в інших країнах, ніж удома, виставлялися у найпрестижнішому в Україні Національному художньому музеї; 1996 р. — у Українській академії мистецтва, де вона навчалася; в 1997-му, ювілейному для неї й останньому році її життя — у Музеї історії міста Києва (посмертно). З нагоди 100-ліття від дня народження Людмили Морозової 2007 р. також відбулася виставка її творів у Києві.

Л. Морозова неодноразово цікавилася, листовно і при спілкуванні з друзями, долею свого живописного портрета, написаного професором Ф. Кричевським у 30-ті роки в Києві. А доля твору виявилася не менш драматичною, ніж життя портретованої та самого автора. Тривалий час портрет зберігався в родині Кричевських, яка у повоєнні роки перебувала в опалі. Після смерті Ф. Кричевського його овдовіла хвора дружина опинилася у вкрай тяжкому не тільки моральному, а й матеріальному становищі. Перебивалася з хліба на воду, розпродуючи те, що лишилося з творчого доробку покійного майстра. Так дійшла черга й до одного з найкращих полотен Ф. Кричевського — «Портрета Л. Морозової».

Усвідомлюючи мистецьку значущість твору, Кричевська звернулася до Міністерства культури УРСР, Спілки художників України, Київського художнього інституту, де був першим ректором і багато років викладав Ф. Кричевський, з пропозицією придбати твір, аби він лишився в Україні. Заповзято клопотався цим питанням також доцент художнього інституту Борис Піаніда. Та ніхто з державних чиновників не відгукнувся на пропозицію. Зрештою ще один шедевр українського малярства опинився у Третьяковській галереї в Москві, тобто там, де знають ціну мистецтва і ревно дбають про примноження скарбів.

Людмила Морозова. Церква св. Івана Хрестителя в м. Гантер (США). 1991

Тепер маємо проблему — як повернути мистецьку коштовність додому. Є підстави гадати, що над цим міркувала і Л. Морозова, яка, живучи далеко від Батьківщини, робила все, що було в її силах, аби прислужитися справі збагачення духовності України. В одному з листів до київського кінорежисера Ігоря Малахова вона просила довідатися, за яку суму придбала твір «Третьяковка». Можливо, мала намір викупити його і повернути Україні.

Дуже хотіла Людмила Миколаївна Морозова доживати віку в рідному краї, улюбому серцю Києві, з яким пов'язано стільки світлого, доброго і водночас драматичного. Цю свою жагучу мрію вона неодноразово висловлювала у листах до своєї хрещениці, киянки Людмили Гриценко, під час спілкування з друзями і гостями з Києва. Та здійснитися тій мрії не судилося. Так і померла на чужині 1 березня 1997 року, не доживши до свого поважного 90-річного ювілею всього кілька місяців.

І все ж вона повернулася-таки на Батьківщину. Бодай у труні. Відповідно до бажання й заповіту художниці-патріотки її добрі друзі зробили все, щоб вона навечно поселилася у своїй «соняшній країні — Україні». Стараннями відомого американського громадського діяча українського походження Мар'яна Коця її тіло перевезено з Америки до Києва і 12 березня 1997 р. поховано на міському кладовищі «Берківці» (дільниця 2).

Перед похороном труна з тілом покійної була встановлена в Українській академії мистецтва, де вона здобула фах маляра. Попрошталася з небіжчицею прийшли професори й студенти академії, її київські друзі, представники державної влади, культурної громадськості. Були теплі, схвильовані промови, вінки, квіти. Прозвучали слова із її звернення до студентів академії: «Дорогі студенти! Радійте, що маєте вільну, свою золоту, соняшну країну — Україну. Такої немає нігде!... Бережіть свої традиції. Свою духовну культуру. Ми знов засяємо, вільні й неза-

лежні, в Новому Світі». Затим відбулася панахида у кафедральному Володимирському соборі і захоронення на кладовищі.

Так завершився життєвий і творчий шлях ще одного непересічного таланту з української діаспори. Українська земля прийняла в своє лоно прах вірної своєї доньки, страдниці-патріотки на вічний спочинок.

Дещо сумними вийшли ці нотатки. Та що вдієш. Сумною є історія нашої держави, культури і драматична доля багатьох її діячів. Хотілося ж об'єктивно, бодай пунктирними штрихами означити особу Людмили Миколаївни Морозової — української малярки-патріотки з діаспори, про яку в Україні ще зовсім мало знають. Щоправда, за останні роки з'явилися присвячені їй різні за формою публікації [3]. До переліку опублікованих матеріалів долучаємо і цю статтю.

1. *Вовк Софія*. Фонд відбудови Свято-Михайлівського собору у Києві // Свобода. — 1996. — 14 серпня.
2. *Дмитренко М.* Людмила Морозова // Людмила Морозова: Каталог виставки. — Воррен, Мічиген, 1983.
3. *Блюміна І.* Киянка з Гантера // Вітчизна. — 1996. — № 11–12. — С. 154–156; *Блюміна І.* Морозова Людмила Миколаївна // Мистецтво України: Біографічний довідник. — К., 1997. — С. 422; *Щербак В.* Її доля — драматична // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. — К., 1997. — Вип. 4. — С. 159–163; *Забашта В.* До історії твору Ф. Кричевського. — Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. — К., 1998. — Вип. 5. — С. 191–194; *Федорук О.* Людмила Морозова: Альбом. — К.–Л., 2001; *Щербак В.* Повернулась в Україну — на вічний спочинок // Українська академія мистецтва: Дослідницькі і науково-методичні праці. — К., 2008. — Вип. 10. — С. 336–340.